

Vaqif ƏBDÜLQASIMOV
Professor

Elçin NAĞIYEV
Azərbaycan Milli Konservatoriyasının baş müəllini

ƏNƏNƏ DAVAM EDİR

Açar sözlər: *tar ifaçılığı, Hacı Məmmədov, xalq çalğı alətləri orkestri.*

Azərbaycan bəstəkarlarının orijinal mahnı, romans və ariyaları tar ilə fortepiano və tar ilə xalq çalğı alətləri orkestri üçün köçürmə, işləmə və orkestrləşdirmə şəkilində radio və televiziya dalğalarında, konsert salonlarında daim ifa olunur. Belə əsərlərdən daha çox tar ixtisas fənninin tədrisi prosesində istifadə edilir.

Vokal əsərlərin tarda səsləndirilməsi bir ənənə kimi 1930-cu illərin əvvəllərindən başlayaraq yaranmışdır. Bu heç də təsadüfi olmamışdır. Həmin ənənənin formalaşması 1931-ci ildə dahi bəstəkar Üzeyir Hacıbəylinin rəhbərliyi ilə Respublika Radiosunun nəzdində yaradılan Azərbaycanda xalq çalğı alətləri orkestrinin fəaliyyəti təsirindən irəli gəlmişdir. Belə ki, həmin dövrdən başlayaraq tərən solo alət kimi bəstəkarlarımızın vokal əsərlərinin ifasında istifadə edilmiş və bu ənənə bu günümüzdə kimi yaşayır.

İlk dəfə vokal əsərlərin tərən solo ifasının təməlini Ü.Hacıbəylinin əsərləri təşkil etmişdir. Bu haqda sənətsünaslıq namizədi, professor Oqtay Quliyev bəstəkarlarımızın vokal əsərlərinin tar musiqi alətində interpretasiyası haqqında belə yazır: «1932-ci ildə kollektivin (Respublika radiosunun xalq çalğı alətləri orkestri nəzərdə tutulur – V.Ə.) ifasında daim səslənən əsərlərdən biri də Ü.Hacıbəyovun «Leyli və Məcnun» operasından «Məcnunun atasının ariyası»dır. Bu gözəl ariyanı müəllif solo tar və orkestr üçün işləmişdir. Tarın bədii imkanlarını göstərmək məqsədilə Ü.Hacıbəyov oxuma partiyasını tarın solo ifasında səsləndirmişdir. Bu əsərdə solo tar partiyasının ilk ifaçısı Səid Rüstəmov olmuşdur.

Uzun illər keçməsinə baxmayaraq bu gün belə kollektivin repertuarında özünə möhkəm yer tutan həmin əsəri bir çox görkəmli tarzənlərimiz xalq çalğı alətləri orkestrinin müşayiəti ilə böyük həvəslə

ifa edirlər».

Onu da qeyd edək ki, sonralar bu əsərin ən yaxşı ifaçısı əməkdar artist, tarzən Baba Salahov olmuşdur.

Buradan belə nəticəyə gəlmək olur ki, 1932-ci ildə Ü.Hacıbəyli ilk dəfə vokal əsərlərin tar ilə orkestr üçün işlənmə ənənəsini yaratmışdır. Hansı ki, bu ənənə bu günümüzdə qədər tarzənlərimiz tərəfindən davam etdirilərək onların ifaçılıq repertuarını yaratmışdır. Bu sahədə görkəmli tarzən, respublikanın xalq artisti Hacı Məmmədovun xidmətlərini xüsusi qeyd etmək lazımdır.

Tarın səslənmə tembrinə, fərdi ifaçılıq imkanlarına uyğun olan Azərbaycan, Qərbi Avropa və Orta Asiya xalqlarının vokal və müxtəlif alətlər üçün bəstələnmiş instrumental əsərləri fortepiano müşayiəti ilə tarzənin ifasında səsləndirilməsi geniş dinləyici kütləsinin marağına səbəb olmuşdur. Onu da qeyd edək ki, 60-cı illərdən başlayaraq Azərbaycan bəstəkarlarının lirik səpkili vokal əsərlərinin (xüsusilə mahnıların) H.Məmmədov tərəfindən tarda instrumental interpretasiyası ifaçılıq baxımından özünü doğrultmuş və bu ənənə tarzənlər tərəfindən hal-hazırda kimi davam etdirilərək onların repertuarında səslənməkdədir. Onu da deyək ki, H.Məmmədov nəinki Azərbaycan bəstəkarlarının, digər xalqların mahnı və romanslarını da zövqlə, diqqətəlayiq şəkildə tarda tərənnüm etmişdir.

Tarda lirik səpkili mahnıların H.Məmmədov tərəfindən interpretasiyası instrumentallaşdırılaraq konsert ifaçılığına tətbiq olunmasını böyük hadisə saymaq olar. Belə əsərlərin tədris proqramlarına da daxil edildiyi üçün bu ifaçılığın bəzi məsələləri üzərində elmi-metodiki baxımdan dayanmaq istəyirəm. Bu məqsədlə biz XX əsrin 60-cı illərindən bu günümüzdə kimi tarzən H.Məmmədovun və bu sahədə onun ardıcıllarının lent yazılarına müraciət edərək belə nəticəyə gəlmişik ki, Azərbaycan bəstəkarlarının vokal əsərlərini tar instrumental variantında səsləndirilməsi üçün bir çox aşağıdakı keyfiyyətlər vacibdir.

Maraqlı tembrə, orijinal səs sırasına malik tarda Azərbaycan bəstəkarlarının tar üçün köçürülmüş əsərlərin tam vokal xarakteristikasını vermək, onun milli xüsusiyyətlərini açmaq, bir sözlə, əsərin bütünlükdə məzmununu dinləyiciyə çatdırmaq üçün tarzənin özünəməxsus ifa interpretasiyası olmalıdır. Tarzən alətin qeyri-bərabər temperasiyalı xüsusiyyətlərini, texniki imkan mövqeyindən tarın tələbatını bilməlidir. O, musiqimizin milli nəbzi ilə döyünən bu alətin səslənməsinə məxsus olan incə ifadə vasitələrindən həssaslıqla istifadə etməyi də bacarmalıdır.

Bunlardan başqa, tarzənin muğam sirlərinə dərinləndən bələd olması və onu ifa etmək bacarığı burada əsas rol oynayır. Həmçinin, muğam

ifaçılıq qabiliyyətindən başqa tarzənin musiqi-nəzəri savadı olması da vacib şərtlərdəndir. Belə ki, tarzən muğama tam bələdçiliyi olmaqla bərabər ifa etdiyi vokal əsərin məqam-lad və muğam köklərini, musiqi formasını yaxşı bilməli və onu dərindən duymalıdır. Əsərin melodik dilini, səs tessiturasının, lad və muğam xüsusiyyətlərinin nəzərə alınması da vacib şərtlərdəndir. Əks təqdirdə vokal əsərin incəlikləri instrumental ifada tam ifadə oluna bilməz.

Bir maraqlı cəhəti də qeyd edək. H.Məmmədov vokal mahnı və romansları ifa edərkən əsərin məzmununu öz ifaçı duyumuna, interpretasiyasına elə ustalıqla, həssaslıqla uyğunlaşdırır ki, melodiya orijinal variantından, yəni müəllif dəst-xəttindən «kənara çıxır». Bu hal xüsusilə Azərbaycan bəstəkarlarının muğamla bağlı olan əsərlərində özünü daha aydın göstərə bilir. Onu da qeyd edək ki, əsərin xarakterindən irəli gələn yuxarıda qeyd etdiyimiz «bəstəkar dəst-xəttindən kənara çıxma» əsərin musiqi məzmununa heç bir xələl gətirmir, əksinə, xüsusilə yeni xalların əlavə edilməsi, yəni, deyilən «bəstəkar dəst-xəttindən kənara çıxma» əsəri daha da rəvnəqləndirir, dinləyiciyə xoş təsir bağışlayır və onu qane edir.

Vokal əsərlərin tarda ifası zamanı muğam pərdələrindən geniş istifadə edilir ki, bu da milli vokal sənətimizin xüsusiyyətlərindən irəli gəlir. Belə ki, müğənnilərimiz muğamlara əsaslanan əsərləri oxuyan zamanı muğam oxuma sənətinə xas olan 1/3, 1/4 tonlardan istifadə edirlər. Tarzənlər instrumental ifa zamanı melodiyanın səslənməsində yuxarıda deyilənlərdən istifadə etməklə ondan həm də bəhrələnirlər.

Bütün bu dediklərimizə nümunə kimi H.Məmmədovun tarda çaldığı «Ana» mahnısına müraciət edək. Əvvəla qeyd etmək istərdik ki, C.Cahangirovun səs ilə fortepiano üçün yazılmış «Ana» əsəri melodik dilinə görə «Segah» muğamının intonasiyalarını özündə cəmləşdirmişdir. Əsərin vokal tessiturası birinci oktavanın «fa diyez» səsindən ikinci oktavanın «lya» səsinə kimidir. Məqam xüsusiyyətinə görə isə əsərin mayə pərdəsi «lya diyez»dir.

H.Məmmədovun ifasında lentə alınmış «Ana» əsərində isə melodiya «si» mayəli «Xaric segah» yerindədir. Çünki, «Xaric segah» muğamının diapazonunda tarın imkanları əsərin mahiyyətinin açılmasına kömək edir, bir növ bu diapazonda tar özünü bariz şəkildə nümayiş etdirə bilir. Bundan başqa, əsərin tarda «Xaric segah» yerində çalınmaqla mahnının həm bəm, həm zil tessiturası əldə edilir.

«Ana» əsərinin lent yazısına qulaq asarkən H.Məmmədovun ifasında əsərin yeni, özünəməxsus instrumental variantı yaradıldığının şahidi oluruq. Bu instrumental variantda tarzən tarı elə səsləndirir ki, onun melodik xəttində sanki, «Xaric segah» muğamının ifadə vasitələri nümayiş etdirilir. Bu səciyyəvi cəhət əsərin ideyasına uyğun ola-

raq Azərbaycanlı ananın daxili aləminin, onun hissələrinin daha qabarıq açılması üçün bir vasitə olur.

Azərbaycan bəstəkarlarının vokal əsərlərinin tarda ifası zamanı muğam pərdələrindən istifadə nədən irəli gəlir? Hər şeydən əvvəl, bu Azərbaycan milli vokal oxuma xüsusiyyətlərindən irəli gəlir. Çünki, Azərbaycan müğənniləri muğamlara əsaslanan vokal əsərlərin ifası zamanı muğama xas olan yarım tondan kiçik tonlardan və melizmlərdən istifadə edirdilər. Bu səciyyəvi xüsusiyyətə malik olan əsərlərə müraciət edən tarzənlər də öz çalğılarını vokal oxumaya uyğun tərzdə interpretasiya edirlər. Onu da qeyd edək ki, Azərbaycan bəstəkarlarının vokal əsərlərindən başqa tar üçün köçürülmüş rus Qərbi Avropa və dünya xalqlarının iri və kiçik həcmli əsərlərində muğam pərdələrindən istifadə olunmur. Çünki, bu əsərlərin ifası ciddi temperasiya sistemində əsaslanır.

Yuxarıdakı fikirlərlə əlaqədar olaraq tarzən Hacı Məmmədov C.Cahangirovun qeyd olunan vokal əsərinin orijinal variantında «fa diyez mayəli segah» üzərində yazılmasına baxmayaraq, tar alətinin səslənmə imkanını, ən əsası mahnının hansı segah üzərində daha mükəmməl səslənməsini əsas götürərək onu si mayəli «Xaric segah» kökündə ifa edir. Əsərin ifası göstərir ki, tarzən səslənmə imkanının yerini düzgün nəzərə almışdır.

Əvvəla, onu qeyd edək ki, «Xaric segah» muğam kökü tarda ən təsirli səslənməyə malikdir. Digər tərəfdən, bu kök mahnının diapazonuna tam uyğun gəlir ki, bütün bunlar da mahnıdakı emosional ovqatın, ana məhəbbətinin, musiqinin təsir gücünün ifaçı tərəfindən dinləyiciyə çatdırıla bilməsinə lazımi imkan yaradır.

H.Məmmədov bu əsəri ifa edərkən ona öz instrumental əlavəsini də edir, yəni mahnının içərisində segah muğamının melodiyasından istifadə edir. Tarzənin bu əlavəsi mahnının məzmununa tam uyğun gəldiyindən onu daha da zənginləşdirir, əsərin emosional təsirini artırır ki, nəticədə mahnı dinləyici tərəfindən daha zövqlə, daha həvəslə qavranılır.

Hacı Məmmədovun ifasındakı «Ana» mahnısının tarda ifası da məhz yuxarıda qeyd olunan keyfiyyətlərə görə musiqisevərlərin qəlbinə yol tapa bilmiş, onların əbədi rəğbətini qazanmışdır. Sənət adamları arasında belə deyirlər ki, yaxşı ifaçı əsərin ikinci müəllifidir. Bu mənada C.Cahangirovun «Ana» mahnısının əvəzolunmaz vokal ifaçısı Rəşid Behbudov və əvəzolunmaz instrumental ifaçısı Hacı Məmmədov onun ikinci müəllifləridirlər. Həqiqətən də H.Məmmədov «Ana» mahnısının ən yaxşı instrumental variantını yaratmışdır.

Bu tipli mahnılardan F.Əmirovun, Niyazinin, V.Adıgözəlovun, S.Ələsgərovun, S.Rüstəmovun, H.Xanməmmədovun, Ş.Axundova-

nın və digər bu kimi onlarla bəstəkarın lirik mahnı və romans əsərlərinin tar ifaçılığında interpretasiyası tarzənlər üçün repertuar yaratmaqla onların ifası radio və televiziya məkanlarında, Azərbaycan və ondan kənarında geniş konsert salonlarında ifa olunur və rəğbətlə qarşılanır.

Görkəmli sənətkarın bu sahədəki yolunu hazırda Ramiz Quliyev, Möhlət Müslümov, Ağasəlim Abdullayev, Firuz Əliyev, Həmid Vəki-lov, Malik Mansurov, Firudin Ələkbərov və başqa bu kimi ustadlar layiqincə davam etdirirlər. Bu tarzənlərin ifasında bəstəkarlardan Ü.Hacıbəyli, S.Rüstəmov, Niyazi, F.Əmirov, S.Ələsgərov, T.Quliyev, Q.Hüseynli, V.Adıgözəlov və başqalarının ürəklərə yol tapmış mahnı-ları yeni həyat qazanmış, tar ifaçılıq ənənələrimizdən istifadə edərək onlar özünəməxsus interpretasiyaları ilə ifa olunan əsərlərin instru-mental variantda zəngin səslənməsinə nail olmuşlar.

РЕЗЮМЕ

В отмеченной статье, авторы рассказывают об инструментальном варианте звучания на таре, вокальных произведений азербайджанских композиторов.

Ключевые слова: *исполнение на таре, Гаджи Мамедов, оркестр народных музыкальных инструментов.*

SUMMARY

This article is devoted to instrumental sounds of azerbaijani composers songs on the tar playing.

Key words: *performance the tar, Hadji Mammadov, the orchestra of the national musical instruments.*

Rəyçilər: AMK-nın professoru Malik Quliyev;
Dozent Abbasqulu Nəcəfzadə.